*Костюк О.Ю.*

# ЗМІСТ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ВОЛИНСЬКОЇ ДУХОВНОЇ СЕМІНАРІЇ (ОСТРОЗЬКИЙ ПЕРІОД )

*У статті автор розглядає проблему організації діяльності Волинської духовної семінарії в період її функціонування в м. Острозі. Автор аналізує чинники, які впливали на відкриття духовного навчального закладу, його становлення та розвиток. Особливу увагу приділено навчально-виховному процесу, внутрішньому побуту і взаємостосункам між учнями та викладачами.*

*The article deals with the problem of the function of Volyn spiritual seminary in Oshroh. The aurthor analyses the factors which influensed the openning of the spiritual educational institution and its development. The main attention is paid to the educational and upbringing process its inside mode of live and the relationships between the students and the teachers.*

На початку третього тисячоліття спостерігається посилення впливу релігії на розвиток не лише соціальних і культурних процесів, а й на суспільно-політичне життя країни. Саме осмислення місця і ролі різних конфесій у житті українського народу дає можливість зрозуміти не лише події минулого, але й краще оцінити сьогодення.

Щодо власне релігійно-моральних проблем, які гостро стоять перед свідомістю нашого сучасника, то, як не дивно, прилюдно ми їх сьогодні обговорюємо значно менше, ніж вони того потребують. До таких проблем, які нині зосереджують у собі больові точки християнського осмислення людської реальності, передусім, на наш погляд, належить стрижнева проблема релігійного світогляду — проблема віри.

На сучасному етапі розвитку демократичного суспільства в нашій державі науковцями і практиками здійснюється по-

© *Костюк О.Ю., 2007*

шук таких систем, методів і засобів виховання та навчання, які б сприяли формуванню духовно багатої, творчої, діяльної та національно свідомої особистості. Саме виховання високодуховної особистості і є головною метою вітчизняної педагогіки. Адже духовність — це основа, «стрижень» людини, і від того, в якій мірі вона стане фундаментом життя кожного, буде залежати майбутнє народу.

Окремі проблеми розвитку релігійної освіти Правобережної України, Волинського краю досліджували у полі зору своїх наукових праць С.М.Коляденко «Зміст та організація діяльності Крем'янецького ліцею як осередку освіти на Волині», І.Є. Курляк «Розвиток класичної освіти на західноукраїнських землях (XIX — першої половини XX ст.)», В.В. Омельчук «Розвиток освіти на Волині другої половини XIX — початку XX ст.», Н.В. Рудницька «Становлення і розвиток освіти євреїв на Волині у XIX - на початку XX ст.», М.М.Барна «Розвиток педагогічної освіти в Східній Галичині (1867-1939рр.)», Д.Д. Герцюк «Учительський рух на західноукраїнських землях (II пол. XIX - поч. XX ст.)», Т.В. Джаман «Розвиток народної освіти на Волині XVIII — XIX ст.», С.Б. Бричок «Церковно-парафіяльні школи в системі початкової освіти на Волині (друга половина XIX — 20-ті рр. XX століття)», О.М. Борейко «Просвітницько-педагогічна діяльність громадських товариств Волині (др. пол. XIX - поч. XX ст. )».

Короткий аналіз зазначених вище наукових робіт засвідчує, що у більшості з них актуалізовано лише окремі чинники розвитку релігійної освіти на Волині, а проведений аналіз архівних, статистичних та літературних джерел показує, що більшість праць розкриває лише окремі аспекти розвитку релігійної освіти на Волині. Одчак серед досліджень відсутні праці системного характеру щодо становлення та розвитку релігійної освіти на Волині у XIX та на початку XX століття. Наше дослідження полягає у всебічному об'єктивному розкритті суспільно-політичних та соціокультурних чинників, які впливали на зміст, методи та форми релігійної освіти, на формування національної ідентичності українців на Волині у зазначений період.

Волинь на терені східнослов'янських держав є одним із найдревніших регіонів. Її виразна самобутність збереглася до нашого часу. Волинська, як і Галицька земля, здавна були форпостом східнослов'янської культури на Заході Руси-України. Як зазначає академік І.Крип'якевич: «через неї культурні впливи переходили до східних слов'ян і навпаки»[4,148-149].

Величну та яскраву сторінку вписала династія роду князів Острозьких в історію становлення та розвитку релігійної освіти на Волині, найбільш яскравою вона була в добу найвидатнішого з них — Костянтина (Василя) Костянтиновича Острозького (1526 - 13.02.1608 рр.). Характеризуючи просвітницьку діяльність князя Костянтина, його внесок в розвиток православ'я, освіти та друкартсва на Україні, митрополит Іларіон відзначив: «У всякому разі можна спокійно сказати: усі українські магнати, взяті разом, не зробили для України стільки, скільки зробив сам князь Острозький Костянтин (Василь) Костянтинович»[5,65].

Острог не лише славний своєю героїчною історією як важливий політичний, економічний, культурний центр, особливо доби середньовіччя і раннього нового часу, саме тут був створений та діяв, завдяки турботам видатного державного діяча України князя Костянтина Костянтиновича Острозького, перший в Україні вищий навчальний заклад — Острозька академія. Створення культурно-освітнього осередку в Острозі мало стати, за задумом К.-В. Острозького, як це відзначив І.Огієнко здійснення плану «освіти для України,» «він став закладати школи, а також заклав у м. Острозі й вищу школу Острозьку академію. Це була доти нечувана подія та дія в Україні» [3,100].

Острозька академія існувала з 1576 р. до 1636 р., і за цей час вона випустила велике число учнів. У цьому власне її історичне значення - вона підготувала українську інтелігенцію і підвищила освіту рідного духовенства. За слозами І.Огієнка: «Острозька Академія набула собі правдиво велике значення в історії української освіти й культури та в історії української церкви. Це була перша висока наша школа, школа «вільних

наук» в Україні... Академія була вища своєю наукою над усі інші школи, які тільки були випадком того часу. Острог став культурним осередком великого розміру. Осередок був справді широкий своєю працею: була академія, була друкарня, появилися полемічні твори на оборону Православ'я, появилася перша Біблія, вийшли нові виправлені Богослужбові книги. Справді вперше постав великий культурний осередок в Україні» [3,123].

Після 1793 року, з поверненням на волинську землю православ'я, розпочався процес благочестя, і перед церковною ієрархією постало одне з найважливіших та найболючіших питань — вирішення проблеми забезпечення та підготовки священицьких кадрів.

Характеризуючи стан релігійної освіти на Волині на початку XIX століття В.Рожко у праці «Волинська Духовна семінарія 1796-1918 рр.» відзначає, що в добу унії православні священики, яких була незначна кількість, здобували переважно домашню освіту. Уніатське ж духовенство навчалося в численних повітових школах, а після закінчення 4-5 класів їх направляли продовжити навчання в Луцькій уніатській духовній семінарії, що знаходилась у м. Жидичин, при кафедрі Луцького уніатського єпископа, для отримання богословської освіти, або ж вони вступали до Почаївської уніатської духовної семінарії. Після закінчення цих закладів випускники висвячувались у священики. Бували випадки, коли сан священика отримували і ті, хто закінчив лише світське повітове училище і не навчався у семінарії.

В Острозі, Володимирі, Кобрині та Овручі розміщувались повітові василіанські училища, де готувались кадри отцями-василіанами для своїх духовних училищ. Деякі випускники самостійно довершували свої богословські знання та приймали священицьку вислугу [6,67].

Вище згадані матеріали свідчать про те, що проблему освіти православного духовенства потрібно було вирішувати негайно. Аналізуючи ситуацію, що склалася, М. Батюшков зазначає, що Указом Святішого Синоду від 12 липня 1795-го

року було засновано для Волині особливу православну єпархіальну семінарію, яку було відкрито 14 травня 1796 року. Навчальний заклад було розміщено в приміщеннях Острозького Преображенського монастиря, в одній частині якого проживав преосвященний Варлаам та знаходилась його консисторія [1,245].

Не випадково саме в Острозі було засновано Волинську духовну семінарію на місці славної Острозької академії, яка в минулому була основним осередком релігійного життя, духовної освіти на історичній Волині та була тісно пов'язана з діяльністю захисників православної віри - князів Острозьких.

Цьому слугувало ще дві, основні, причини: першою було те, що єпископ Варлаам хотів підкреслити продовження української православної духовної освіти, а другою – наявність у місті приміщення, придатного для цієї великої та святої справи [1,246].

Матеріали Волинських єпархіальних відомостей зазначають, що *Отрозький період діяльності Волинської духовної семінарії* розпочався з часу її заснування, 14 травня 1796-го року. Семінарія розмістилась у триповерховому приміщенні Свято-Преображенського монастиря, у західному боці якого знаходився архієрейський дім та його консисторія. Під час перебування Варлаама Шишацького на Волинській кафедрі з 1795 до 1805-го року навчальний заклад отримав назву єпархіального з титулом Острозького [2, 11].

Досліджений матеріал вказує на те, що прийом учнів до семінарії, до призначення префекта, яким став Іоанн Стрелецький, проводили починаючи з 5 травня до 10 червня, з 1 вересня і до кінця 1796-го року члени Консисторії [2, 10]. До семінарії мали право вступати діти священиків та церковнослужителів віком від 9 до 21 року, які дуже часто не мали бажання здобувати знання, не розуміли важливості освіти і прибували на навчання до семінарії лише за наказом єпископа Варлаама.

Матеріали свідчать, що батьки, які не бажали відправляти своїх дітей на навчання, були змушені сплачувати грошовий штраф, а деякі й тимчасово втрачали свій прихід. Були випад-

ки, коли дітей до семінарії доставляли за допомогою земської поліції. Незважаючи на всі ці перешкоди, перший прийом учнів до Волинської духовної семінарії налічував 119 чоловік.

За рівнем своїх знань учні були поділені на 4 класи — риторики, піітики, вищий та нижчий граматичний класи. Усіма справами семінарії до 16 жовтня 1799 р. управляв особисто єпископ Варлаам за допомогою консисторії, хоча в семінарії на той час працювало вже три вчителі: риторики та піітики — перфект, священик Іван Стрелецький, вищого граматичного класу — ієрей о. Іван Севрук, та нижчого — студент Київської духовної академії Аврам Яворський [2, 10].

М. Теодорович, порівнюючи наповненість класів у перші роки існування навчального закладу, відзначає, що згідно із «списком» за 26 червня 1797 року семінарія нараховувала 231 учень. З них: 29 у класі риторики, 16 — у класі поезії, 38 — у вищому граматичному, 38 — у середньому граматичному, 64 — у нижчому граматичному, та ще 45 чоловік навчалося азів латинської мови. В цьому ж році в жовтні відкривається ще один клас — філософський.

Станом на червень 1798-го року в семінарії навчалося 244 учні. З них: 14 — у філософському класі, 25 — у класі риторики, 20 чоловік навчалося в класі поезії, 41 учень — у вищому граматичному, 65 — у середньому граматичному, 56 у нижчому граматичному та 23 учні вивчили ази латини [7,1].

Щодо викладацького складу, то вище зазначені матеріали вказують, що на той час у семінарії працювало вже чотири викладачі. Але окремого адміністративного управління семінарія не мала до 1799 року, доки Житомирське вікаріанство не було переведено з 16 жовтня 1799 р. на самостійну Волинсько-Житомирську єпархію, що розширило коло справ єпархіального архієрея [7,2 ].

Оскільки сама семінарія до 1799 року знаходилася під опікою єпархіального архієрея та й під його безпосереднім керівництвом, то й власне навчальний заклад було названо єпархіальним з титулом Острозький. З 1799 року керівними органами семінарії було правління, а її названо Житомирською

або й Волинсько-Житомирською, згідно зі званням єпархіального єпископа [2, 11].

Наступним єпископом Волинським був Владика Даниїл, який перебував на даній посаді з 1806-го до 1813-го року, та лише з 1806-го року був призначений перший ректор семінарії — архімандрит Овдій. Ф. Четиркін у праці «Історичний нарис Волинської духовної семінарії» констатує факт призначення архімандрита Овдія єпископом Даниїлом: «... для улаштування Волинської духовної семінарії і для успішного ходу справ у Консисторії рекомендую Острозького першокласного Преображенського монастиря архімандрита Овдія» [8,758].

Матеріали, подані у Волинських єпархіальних відомостях, зазначають, що ще в 1799-му році в семінарії був повний комплект класів — богословський, філософський, риторичний, клас піітики та три граматичні класи — вищий, середній та нижчий, тоді ж було покращено і кількісний кадровий штат семінарії: намісник ієрей Власій Чумаковський був призначений учителем класу піітики та вищого граматичного класу, ієрей Іван Шишковський викладав французьку мову, а ієрей Ілля Фіалковський — арифметику та німецьку мову. Курс навчання в кожному класі не був точно визначений, хоча здібні учні могли його закінчити й за один рік. А ті, кому навчання давалося важче, перебували і два-три роки в одному й тому ж класі, хоча до уваги брався і вік учнів. У семінарії вже на той час навчальний процес відбувався з урахуванням індивідуальних особливостей її вихованців [2,12].

Згодом Консисторією був виданий указ про вивчення в семінарії широкого кола дисциплін, які, як правило, викладали у духовних училищах. Саме про це свідчать програми навчання за 1803 рік, у яких відображаються дані про стан викладання навчальних богословських та загальних дисциплін по класах у перший період існування Волинської духовної семінарії — до 1817 року [2,13].

Щодо внутрішнього побуту та взаємостосунків між учнями та викладачами, які існували на даному етапі, Ф. Четиркін у

праці «Історичний нарис Волинської духовної семінарії» в першу чергу відзначає, що взаємини між керівництвом навчального закладу та самими семінаристами були дуже офіційними. Кожна провина з боку вихованця сприймалася керівництвом семінарії як справжній злочин, для вирішення якого заводили навіть юридичну справу [9,1141].

Викладачі навчального закладу зверхньо ставились до своїх учнів та одночасно самі принижувалися перед своїми керівниками, оскільки їх платня не була точно визначеною і залежала від волі керівництва. Учні ж вбачали у своїх наставниках поліцейську владу, котра карала їх за найменшу провину, тому семінаристи вдавалися до різноманітних хитрощів, а іноді й обману, щоб уникнути чергових покарань. Такі ж самі порядки були й в інших семінаріях того часу.

З приходом до влади Катерини Другої дещо стало змінюватися на краще у побуті семінарій. Тілесні покарання в навчальних закладах були дозволені лише в крайньому разі, але все ще траплялися випадки приниження та побиття семінаристів викладачами [9,1145].

Ще однією особливою рисою бурсацького життя на той час була втеча семінаристів з навчального закладу. Втікачів називали «бігунами семінарії» Найчастішими причинами того, що учні не витримували і зважувалися на втечі, було жорстоке ставлення як наставників до своїх вихованців, так і взаємини між самими бурсаками, недостатнє матеріальне забезпечення.

Ф.Четиркін у вище згаданій праці зазначає, що репресивні міри, які вживались керівництвом стосовно втікачів та для припинення даних явищ, приносили мало користі. Іноді й самі батьки неохоче віддавали своїх дітей на навчання, дуже часто вони робили це лише для того, що уникнути сплати великих штрафів, якщо їх діти не з'являлися у встановлений термін на навчання в семінарію. Та й наука для деяких вихованців була ототожнена з тортурами, не приносила ні задоволення, ні потрібних знань, на той час волинське духовенство ще не повністю усвідомлювало важливість здобуття духовної освіти [9,1147].

Встановлено, що до 1817 року, доки не ввійшов у дію новий статут 1814 року для духовних семінарій та училищ, семінарія була об'єднана з повітовим духовним училищем, де три останні класи (богословський, філософський та риторичний) відповідали шести класам семінарії, а чотири перші (піітики, вищий, середній та нижчий граматичні) — чотирьом класам Острозького повітового духовного училища, яке пізніше переросло в Кременецьке духовне училище [7,6].

Щодо розпорядку навчального процесу в Волинській духовній семінарії хочемо відзначити, що навчальний рік розпочинався 1 серпня , а закінчувався у кінці червня. Семінаристи мали двотижневі канікули — у Різдвяні та Пасхальні свята. Але покидати стіни семінарії дозволяли їм лише у літні канікули, щоб вони не забували вивченого та їх батьки не несли додаткових фінансових витрат на супровід дітей із семінарії додому та назад.

З 1 листопада до 1 квітня заняття у Волинській семінарії розпочиналися о 9 годині ранку та о 2-й годині після обіду, а з 1 квітня до 1 листопада — о 8 годині ранку та о 13 годині після обіду. Крім того, 10 січня 1805 року був складений та підписаний єпископом Варлаамом розклад уроків даного навчального закладу.

У перші роки існування семінарії іспити з вивчених дисциплін не проводилися. Лише з 1 серпня 1814-го року кожної суботи в присутності всіх семінарських чинів стали перевіряти вміння студентів. Учні молодших класів - включно до класу риторики - мали продемонструвати свої знання із вивчених дисциплін. Старшокласники, студенти, які відвідували класи філософії та богослов'я, виголошували проповіді. Навчальний ж рік завершувався диспутами, які заміняли іспити.

За наказом № 214 єпископа Волинського Стефана Правлінню семінарії: «Рассудив, что отправляемые в Волынской нашей Семинарии, по старинному обыкновению, диспуты не только для учащихся не полезны, но еще в рассуждении того, что сопряжены с денежными издержками как для них, так и для самых учащих и отяготительны, рекомендуем Семинарс-

кому Правлению впредь таковых состязаний или диспутов не отправлять, но вместо них приуготовить всех учащихся, сообразуясь наставлению, начертаному в книге проекта Устава дух. Семинарий отделения третьяго главы третьей в статье о надзоре за успехами, к публичным испытаниям, имеющим производиться впредь 15 июля... » [2, 23].

Згідно з пропозицією єпископа ректор семінарії архімандрит Ієроним склав план для проведення громадського випробування в липні 1815-го року. Даний план складався з десяти пунктів, які визначали вимоги перед викладачами, що були відповідальними за навчальні дисципліни, за підготовку конспектів з навчальних дисциплін, питань до предмету в необхідній кількості і списки студентів та учнів, розділивши їх на підгрупи відповідно до знань і з відміткою про оцінку успішності та поведінки за рік, а також і вимоги перед студентами [7, 22-23].

Протягом першого 21 року існування Волинської духовної семінарії, з 1796 по 1817 рік, семінарія не мала встановленого статуту. Учнів з одного класу в інший переводили в загальному через два роки. Але були випадки, коли учнів переводили в клас піітики і через один рік. Це вплинуло на те, що у семінарії не було загальних періодичних випусків. Хоча випуск студентів відбувався з усіх класів кожного року і проходив упродовж усього року, починаючи з січня і закінчуючи груднем, залежно від того, як семінаристи справлялися з навчальною програмою.

Нами вже було зазначено, що повний комплект класів до семінарії було набрано у 1799 році, а оскільки курс навчання в кожному класі тривав два роки, то перший випуск з класу Богослов'я відбувся у 1801-му році, коли 21 випускник семінарії став кандидатом до священства. Оскільки на той час, після повалення унії, в єпархії все більш зростала кількість православних парафій, а семінарія не могла повністю забезпечити потреби єпархії в кандидатах на священство лише випускниками з класу Богослов'я, то відбувалися випуски із філософського класу та класів риторики і піітики, а часом і з вищо-

раматичного класу. Переважна більшість випускників Во-
іської духовної семінарії стала парафіяльними священи-
ми Волинської єпархії, вони несли слово Боже до спраглих
ш волинян. Лише незначна кількість випускників зазначе-
го періоду продовжила навчання в Київській духовній ака-
мії та в інших семінаріях.

Література:
1.Батюшков П.М. — Волинь. Исторические судьбы Юго-Западного
ая. — Спб.1888.
2. ВЄВ.№ 1, 1896р., ч. неоф.
3. Іларіон Митрополит. Князь Костянтин Острозький і його куль-
рна праця: Історична монографія. - Вінніпег, 1958.- С.100
4. Крип'якевич І.П. Галицько-волинське князівство. — К., 1984. —
148-149.
5. Митрополит Іларіон. Князь Костянтин Острозький. К.,1992.—С.-65.
6. Рожко Володимир. Православні духовні заклади Волині X-XX
., 2003 — С.79
7. Теодорович Н.И. — Волынская духовная семинария. - Почаев,
901 г. — С. 1, 2, 6, 14, 22, 23.
8. Четиркін Ф. Історичний нарис Волинської Духовної семінарії. —
ЄВ, № 21, 1878. С. 758.
9. Четиркін Ф. Історичний нарис Волинської Духовної семінарії. —
ЄВ, № 34, 1881. — С.1141-114